

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF CHILD-PARENT RELATIONS

У статті описано дослідження соціально-психологічних особливостей дитячо-батьківські відносини, що розглядаються в науці як система різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, практик спілкування з нею, особливостей сприйняття та розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків. Теоретичну основу дослідження склали сучасні погляди на виховання дитини в сім'ї на основі спадщини видатних українських педагогів; ціннісний компонент сімейного виховання та взаємодії поколінь; ігрова діяльність як виховний елемент; сімейна взаємодія в родині із дитини з особливими потребами. Важлива роль приділяється аналізу взаємодії матері й дитини під час спільного розв'язання завдань – співпраці, псевдоспівпраці, ізоляції та суперництва – й виділяються складові частини любові батьків до своєї дитини: симпатія-антипатія, повага-зневага, близькість-дальність. Здійснюється аналіз усвідомленого батьківства, що є важливим компонентом розвитку повноцінної особистості.

У дослідженні використано психологічні методики: для діагностики психічних станів тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності – методику Г. Айзенка; для дослідження батьківського ставлення – методику А. Варги й В. Століна; для оцінки рівня сімейної згуртованості й сімейної адаптації – методика-опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (опитувальник FACES-3 / Тест Д. Олсона). На основі лінійної кореляції за Пірсоном виявлено наявність великої кількості кореляційних зв'язків між шкалами методик, що вказує на взаємозв'язок зі ставленням до дитини й психологічним кліматом сім'ї, насамперед під час виховання дитини з особливими освітніми потребами. Тому сім'я має бути відкритою до спілкування з іншими сім'ями, особливо з тими, які мають таких же дітей. Пояснюється необхідність звертатись за допомогою у вихованні дитини не тільки до державних організацій, але й до громадських, які надають великий спектр якісної допомоги.

Ключові слова: дитячо-батьківські відносини, сім'я, сімейні взаємини, психологічний клімат сім'ї.

The article describes the study of socio-psychological features of child-parent relationship, which is considered in science as a system of different feelings about the child, behavioral stereotypes, practices of communication with him, the perception and understanding of the child's character and personality, his actions.

The theoretical basis of the study were modern views on raising a child in a family based on the heritage of prominent Ukrainian teachers; valuable component of family upbringing and generational interaction; game activity as an educational element; family interaction in families with children with special needs. A special role is given to the analysis of mother-child interaction in the joint solution of problems: cooperation, pseudo-cooperation, isolation, and rivalry, and highlights the components of parental love for their child: sympathy-antipathy, respect-contempt, intimacy-distance. Performs analysis of conscious parenting, which is an important component of the development of a full-fledged personality.

The study used psychological techniques: to diagnose mental states of anxiety, frustration, aggression, rigidity – the method of G. Eysenck; for the study of parental attitudes – the method of A. Varha and V. Stolín; to assess the level of family cohesion and family adaptation – the method-questionnaire "Scale of family adaptation and cohesion" (questionnaire FACES-3 / Test D. Olson). Pearson's linear correlation revealed a large number of correlations between the scales of methods, which indicates the relationship between the attitude to the child and the psychological climate of the family. Especially when raising a child with special educational needs. Therefore, the family should be open to communicating with other families, especially those who have the same children. Seek help in raising a child not only from government organizations, but also from public organizations that provide a wide range of quality assistance.

Key words: parent-child relationship, family, family relationships, psychological climate of the family.

УДК 37.013.42:[316.47].614.5:
[37.011.3-055.52:-053.2]:303
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.23.37>

Субашкевич І.Р.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри спеціальної освіти
та соціальної роботи
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Пруднікова О.А.

магістрантка факультету
педагогічної освіти
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Постановка проблеми. Тема сімейної взаємодії ніколи не втрачає своєї актуальності, особливо в часи пандемії та тривалого спільного перебування членів сім'ї в ізольованому просторі. Саме тому ця тема є актуальною для вивчення психологами, соціальними педагогами й соціальними працівниками, оскільки вони покликані надавати допомогу сім'ї у складних життєвих обставинах.

Вивчення проблематики дитячо-батьківських відносин у науці не однозначна. Їх впливом на розвиток дитини займалися такі вітчизняні й зарубіжні психологи й психотерапевти: А. Варга, В. Столін, А. Співаковська, Ю. Мартинюк, З. Фрейд, Е. Еріксон, Е. Фромм, Е. Берн,

Б. Скіннер, Р. Сіре, А. Бандура, Т. Еордон, К. Роджерс, В. Сатир [10; 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дитячо-батьківські відносини розглядаються в науці як система різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, практик спілкування з нею, особливостей сприйняття та розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків (Г. Католик) [4]. Особлива роль приділяється аналізу взаємодії матері й дитини під час спільного розв'язання завдань – співпраця, псевдоспівпраця, ізоляція та суперництво (О. Хомишак) [14] – і виокремлюються складові частини любові батьків до своєї дитини: симпатія-антипатія, повага-

зневага, близькість-дальність (Л. Карнаух) [3]. Н. Островська здійснює ґрунтовний аналіз феномену «усвідомлене батьківство» й формування усвідомленого батьківства молоді як соціально-педагогічної проблеми, що є важливим компонентом розвитку повноцінної особистості [8].

Теоретичну основу дослідження склали сучасні погляди на виховання дитини в сім'ї на основі спадщини видатних українських педагогів (С. Лозинська) [5]; ціннісний компонент сімейного виховання та взаємодії поколінь (Л. Токарева, Т. Піроженко) [13; 9]; ігрова діяльність як виховний елемент (К. Карасьова) [2]; сімейна взаємодія в родині із дітьми з особливими потребами (Б. Андрейко, І. Субашкевич) [1].

Постановка завдання. Головною метою статті є викладення проблеми сімейних взаємин, а саме ставлення батьків до дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля реалізації поставленої мети й визначення соціально-психологічних особливостей дитячо-батьківських відносин було використано діагностичні методики: для діагностики психічних станів тривожності, фрустрації, агресивності, ригідності – методику Г. Айзенка [6]; для дослідження батьківського ставлення – методику А. Варги й В. Століна [12]; для оцінки рівня сімейної згуртованості й сімейної адаптації – методика-опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3 / Тест Д. Олсона) [7]. Черговим кроком кількісного аналізу емпіричних даних було уточнення взаємозв'язку показників шкал вищезазначених методик. Отже, наводимо статистично значущі дані лінійної кореляції за Пірсоном.

Так, було зафіксовано такі кореляційні зв'язки між шкалами:

1. Дисципліна – ролі ($r=-0,66$), сімейні кордони ($r=-0,41$), час ($r=0,46$).

Дисциплінованість дитини прямо пропорційно залежить від часу перебування батьків із дитиною. Тобто чим більше вони спілкуються разом, тим краще розуміють один одного. Негативний вплив на дисциплінованість має формальне виконання сімейних ролей і встановлення сімейних кордонів, що можуть обмежувати особистість в її проявах і розвитку.

2. Ролі – агресивність ($r=-0,61$).

Невиконання сімейних обов'язків членами сім'ї може призвести до різного роду конфліктів, зокрема внутрішніх, водночас такі психологічні процеси, як емпатія, ідентифікація, децентрація стримують агресію, оскільки є ключем до розуміння інших та усвідомлення їхньої самостійної цінності.

3. Правила – емоційний зв'язок ($r=-0,56$), сімейні кордони ($r=-0,78$), друзі ($r=0,5$), трижовність ($r=-0,64$).

Занадто сильна концентрація батьків на строгому дотриманні правил може призвести до переживання емоційного нещастя, пов'язаного з передчуттям небезпеки або невдачі.

4. Емоційний зв'язок – прийняття рішень ($r=0,56$), фрустрованість ($r=-0,41$), кооперація ($r=-0,55$), симбіоз ($r=-0,68$), маленький невдаха ($r=-0,58$).

Відсутність тісного емоційного зв'язку між членами сім'ї може призвести до появи фрустрації – психічного стану, що виникає в ситуації розчарування, нездійснення якої-небудь значущої для людини мети, потреби. Виявляється в гнітючій напрузі, тривожності, відчутті безвихідності й відчаю. Відбувається в ситуації, яка сприймається особистістю як невідворотна загроза досягненню значущої для неї мети, реалізації тієї або іншої її потреби. Сила фрустрації залежить як від ступеня значущості дії, що блокується, так і від близькості його до наміченої мети. Реакцією на стан фрустрації можуть бути такі основні типи дій: «відхід» від реальної ситуації в область фантазій, марень, мрій; виникнення внутрішньої тенденції до агресивності, яка або затримується, проступаючи у вигляді дратівливості, або відкрито проривається у вигляді гніву; загальний «регрес» поведінки, тобто перехід до легших і примітивніших способів дії, часта зміна занять та ін. Як наслідок фрустрації нерідко спостерігається залишкова невпевненість у собі, а також фіксація способів дії, що застосовувалися в ситуації фрустрації.

Такий кореляційний зв'язок найбільшим чином проявляється в сім'ях, що виховують дитину з особливими потребами [1]. На нашу думку, відсутність досягнень дитини з особливими освітніми потребами в навчанні й житті загалом у порівнянні з нормотиповими дітьми призводить до того, що батьки не зацікавлені в планах дитини, не намагаються допомогти, а лише співчують їй. Виникає міжособистісний бар'єр у спілкуванні з дитиною. Батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, огородити її від труднощів, неприємностей у житті. Батьки постійно відчують неспокій за життя дитини, котра здається їм маленькою та беззахисною. Щодо особливостей виховання та розуміння дитини батьками, то вони вважають дитину маленькою. Інтереси, думки, почуття здаються батькам дитячими. Дитину вважають непристосованою, не успішною та відкритою для поганих справ. Батьки не довіряють своїй дитині. У зв'язку із цим батьки намагаються відгородити дитину від труднощів життя, вимогливо контролюють її дії.

5. Сімейні кордони – друзі ($r=-0,41$), трижовність ($r=0,63$), авторитарна гіперсоціалізація ($r=-0,49$), маленький невдаха ($r=-0,59$).

Відсутність кордонів дає сім'ї появу нових друзів, знайомих, збільшується спілкування,

Рис. 1. Кореляційна пляда

зменшується тривожність членів сім'ї, оскільки вони розуміють, що існують сім'ї з такими самими проблемами, й вони теж намагаються їх розв'язати. Це дає сім'ї додатковий ресурс, щоб долати свої власні труднощі.

Якщо ж сім'я закрита до спілкування із зовнішнім світом, то батьки не можуть розв'язати свої проблеми з дитиною, часом вимагаючи від неї неможливого. Особливо, якщо дитина з особливими потребами, то її сприймають такою, що не хоче ставати кращою, а її подобається бути «маленьким невдахою».

6. Час – ригідність ($r=0,48$), кооперація ($r=0,53$), маленький невдаха ($r=0,41$).

Чим більший час взаємодії між усіма членами сім'ї, тим більшою є ригідність – утрудненість, аж до повної нездатності в зміні наміченої суб'єктом програми діяльності в умовах, що об'єктивно вимагають її перебудови. Виділяють когнітивну, афектну й мотиваційну ригідність. Когнітивна ригідність виявляється в труднощах перебудови сприйняття та уявлень в ситуації, що змінилася. Афектна ригідність виражається у відсталості афектних (емоційних) відгуків на об'єкти емоцій, що змінюються. Мотиваційна ригідність виявляється у важкій перебудові системи мотивів в обставинах, що вимагають від суб'єкта гнучкості й зміни характеру поведінки. Рівень ригідності, що проявляється суб'єктом, зумовлюється взаємодією його особистісних особливостей із характером середовища, включаючи ступінь складності завдання, що стоїть перед ним, його привабливості для нього, наявності небезпеки, монотонності стимуляції і так далі.

Шкала кооперації показує соціально бажаний облік батьківського ставлення. Зміст шкали розкривається так: батьки зацікавлені в планах дитини, намагаються допомогти, співчувають їй. Батьки високо цінують інтелектуальні й творчі здібності дитини, відчувають гордість за неї. Вони задовольняють ініціативу й самостійність дитини. Батьки довіряють дитині, намагаються стати на її бік із будь-яких

питань. Але це своєю чергою робить із дитини «маленького невдачу»

7. Друзі – інтереси й відпочинок ($r=0,7$), тривожність ($r=-0,71$), фрустраційність ($r=-0,44$), ригідність ($r=-0,69$), відштовхування ($r=-0,41$), кооперація ($r=-0,64$).

Також існує взаємозв'язок між наявністю друзів і зменшенням переживання емоційного нещастя, пов'язане з передчуттям небезпеки або невдачі. Знижується фрустрація, розчарування. Сила фрустрації залежить як від ступеня значущості дії, що блокується, так і від близькості його до наміченої мети. Знижується ригідність – утрудненість, аж до повної нездатності, в зміні наміченої суб'єктом програми діяльності в умовах, що об'єктивно вимагають її перебудови.

Змінюється на позитивне емоційне ставлення до дитини. Батькам подобається дитина такою, яка вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй. Батьки багато часу проводять із дитиною, поважають її інтереси й плани.

8. Інтереси й відпочинок – тривожність ($r=-0,5$), ригідність ($r=-0,48$), відштовхування ($r=-0,48$), симбіоз ($r=-0,49$), авторитарна гіперсоціалізація ($r=-0,74$), маленький невдаха ($r=-0,44$).

Спільні інтереси й відпочинок сім'ї теж позитивно впливають на психологічний клімат сім'ї. Зменшується ригідність, тривожність, авторитарність у ставленні до дитини та її потреб. Дитина приймається батьками такою, якою вона є, а не такою, як би хотілось батькам.

9. Агресивність – ригідність ($r=0,78$), кооперація ($r=0,42$), авторитарна гіперсоціалізація ($r=0,43$).

Агресивність (лат. *aggressio* – нападати) – стійка характеристика суб'єкта, схильність, що відбиває його відношення до поведінки, метою якої є спричинення шкоди тому, що оточує, або подібний афективний стан (гнів, злість). Хоча агресивність відіграла вирішальну роль у процесі еволюції людини, затверджується, що вона не властива людській істоті спочатку, що діти засвоюють моделі агресивної поведінки практично з моменту народження. Причинами агресивності можуть виступати різного роду конфлікти, зокрема внутрішні, водночас такі психологічні процеси, як емпатія, ідентифікація, децентрація стримують агресію, оскільки є ключем до розуміння інших та усвідомлення їхньої самостійної цінності. Агресивність призводить до появи ригідності – утрудненості, аж до повної нездатності в зміні наміченої членами сім'ї програми діяльності в умовах, що об'єктивно вимагають її перебудови. Батьки вимагають від дитини дисципліни й виконання всіх вимог. За вияв своєї думки дитину буде покарано. Батьки слідкують за досягненнями

дитини, її індивідуальними особливостями, думками тощо.

10. Ригідність – кооперація (0,75), авторитарна гіперсоціалізація ($r=0,41$).

Існує сильний кореляційний взаємозв'язок між утрудненістю в стосунках батьків із неповносправною дитиною, аж до повної нездатності в зміні наміченої суб'єктом програми діяльності в умовах, що об'єктивно вимагають її перебудови. Мотиваційна ригідність виявляється у важкій перебудові системи мотивів в обставинах, що вимагають від батьків гнучкості й зміни характеру поведінки. Рівень ригідності, що проявляється батьками, зумовлюється взаємодією їхніх особистісних особливостей із характером середовища, включаючи ступінь складності завдання, що стоїть перед ним, його привабливості для них, наявності небезпеки, монотонності стимуляції і так далі. Батьки вимагають від дитини дисципліни й виконання всіх вимог. За вияв своєї думки дитину буде покарано. Батьки слідкують за досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, думками тощо.

11. Симбіоз – маленький невдаха ($r=0,79$).

Прямий кореляційний зв'язок зі шкалою «Симбіоз» і шкалою «Маленький невдаха» можна описати таким чином. Перша шкала відбиває міжособистісний бар'єр у спілкуванні з дитиною. Батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, огородити її від труднощів, неприємностей у житті. Батьки постійно відчують неспокій за життя дитини, котра здається їм маленькою та беззахисною. Друга шкала відбиває особливості виховання та розуміння дитини батьками. Батьки вважають дитину маленькою. Інтереси, думки, почуття здаються батькам дитячими. Дитину вважають непристосованою, не успішною та відкритою для поганих справ. Батьки не довіряють своїй дитині. У зв'язку із цим батьки намагаються відгородити дитину від труднощів життя, вимогливо контролюють її дії.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, наявність великої кількості кореляційних зв'язків між шкалами методик вказує на взаємозв'язок зі ставленням до дитини й психологічним кліматом сім'ї, особливо під час виховання дитини з особливими освітніми потребами. Тому сім'я має бути відкритою до спілкування з іншими сім'ями, особливо з тими, які мають таких же дітей. Необхідно звертатися за допомогою у вихованні дитини не тільки до державних організацій, але й до громадських, які надають великий спектр якісної допомоги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Subashkevych I., Andreyko B. Psychological analysis of sociogram and biographical method for

investigating parents of children with special educational needs. *Journal of Education Culture and Society*. 2020. Vol. 11. No. 2. P. 114–120. URL: <https://jecsc.pl/index.php/jecsc/article/view/1171> (дата звернення: 16.03.2021).

2. Карасьова К.В. Гра – серйозна справа. *Дошкільне виховання*. 2014. № 5. С. 20–22.

3. Карнаух Л.П. Психолого-педагогічні аспекти впливу сім'ї на соціалізацію дітей дошкільного віку. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/18291/1/%D0%9F%D0%A1%D0%98%D0%A5%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%9EAE.pdf>. (дата звернення: 16.03.2021).

4. Католик Г.В. Дитяча та юнацька психотерапія: теорія та практика в сучасних наукових дослідженнях. Вид. 2-ге, доповнене. Львів : Видавництво Астролябія, 2012. 311 с.

5. Лозинська С.В. Моральне виховання дошкільників засобом етичної бесіди за Василем Сухомлинським. *Вісник Глухівського педагогічного університету ім. О. Довженка. Серія педагогічні науки*. 2017. Вип. 2 (34). С. 204–213.

6. Методика діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка. URL: http://e-pidruchniki.com/content/898_45_Test_Samoocinka_psihichnih_staniv_G_Aizenk.html (дата звернення: 14.03.2021).

7. Опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» URL: <http://socio.125mb.com/411-oprosnik-shkala-semeynoy-adaptatsii-27158.html> (дата звернення: 13.03.2021).

8. Островська Н.О. Сутність та формування усвідомленого батьківства молоді як соціально-педагогічна проблема. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN12/10opouysp.pdf> (дата звернення: 16.03.2021).

9. Піроженко Т.О. Сучасні діти – відображення цінностей дорослого світу : методичні рекомендації. Київ – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 120 с.

10. Субашкевич І.Р. Вплив сімейного виховання на формування ціннісних орієнтацій підлітків. *Інноваційна педагогіка*. 2020. С. 196–201. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/21-2> (дата звернення: 16.03.2021).

11. Субашкевич І.Р. Особливості батьківського ставлення до дітей із порушеннями психофізичного розвитку. *Габітус. Науковий журнал з соціології та психології*. 2020. Випуск 16. С. 192–197. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2020/16-2020/33.pdf> (дата звернення: 16.03.2021).

12. Тест-опитувальник батьківського ставлення А.Я. Вагра, В.В. Століна. URL: https://stud.com.ua/17606/psihologiya/test_opituvvalnik_batkivskogo_stavlennya (дата звернення: 14.03.2021).

13. Токарева Л.Д. Ціннісні орієнтації сучасних батьків. *Міжнародні педагогічні студії: проблеми дошкілля* : зб. наук. пр. Бердянського державного педагогічного університету. Донецьк : ЛАНДОН – XXI, 2012. С. 250–256.

14. Хомишак О.Б. Особливості батьківського виховання дитини в сім'ї. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи* : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань : ПП Жовтий, 2011. Випуск 37. С. 225–231.